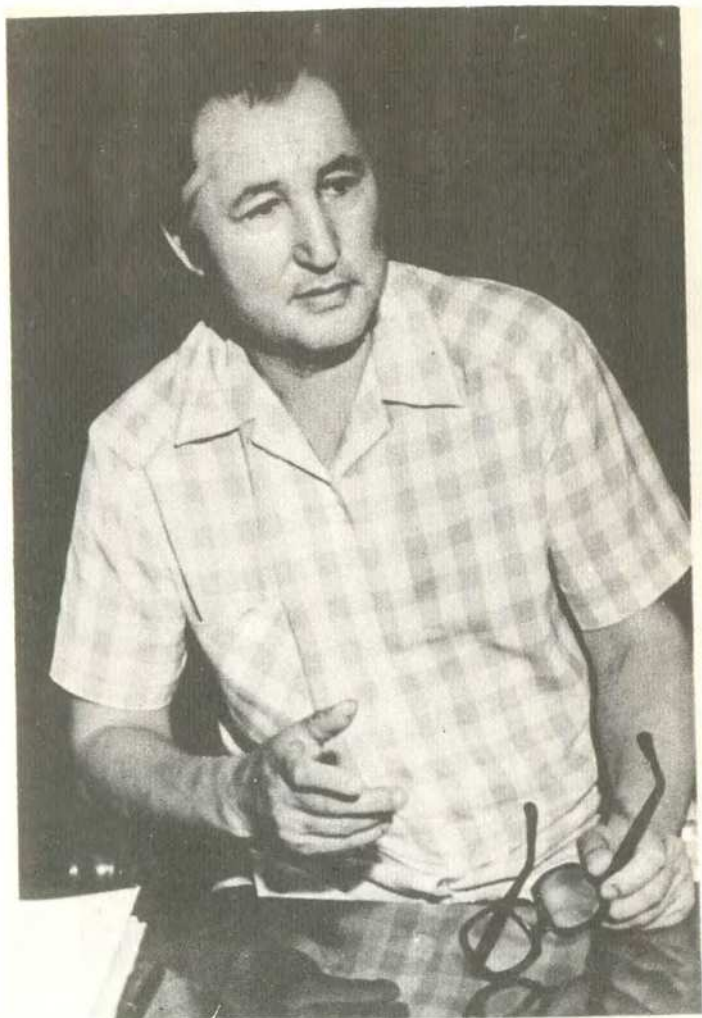

Сафуан
Шаймерденов

Ағалардың
апаңаны

C. W. Mendenhall

Сафуан Шаймерденов

Ағалардың алаңаны

Повестер, әңгімелер, эсселер

Қаламыздағы
қазақ кітапха-
насына тарт-
тым.

М. Смағұл

20.11.2000ж

АЛМАТЫ
«ЖАЗУШЫ»

1990

Редакторы *Нағима Дербісалина*

34948

Шаймерденов С.

Ш 18 Ағалардың алақаны: Повестер, әңгімелер, эсселер.— Алматы: Жазушы, 1990.—400 бет., портр., суретті.

ISBN 5-605-00817-X

Жазушы С. Шаймерденовтің бұл кітабына М. Әуезов, С. Мұқанов, Ғ. Мүсірепов, Б. Момышұлы туралы эссе-естеліктерімен қатар, өмірбаяндық повестер мен әрі қысқа, әрі нұсқа әңгімелері енді. Бірқакпайларында танымал қаламгер көрген-білгендері мен естігендерін әңгімелей отырып, ұтымды штрихтармен адамның ішкі сыр, мінез-құлқын ашып, философиялық түйіндеулер жасайды.

Жазушының бұл кітабы 1988 жылы Абай атындағы Қазақ ССР Мемлекеттік сыйлығына ие болды.

Ш 4702250201—018 без объявл.— 90
402(05)—90

ББК 84 Қаз 7—44

ISBN 5-605-00817-X

С: «Жазушы» баспасы, 1990

012

Бірінші бөлім

ЖЕЛ КЕРУЕН

БІР ТАБА НАН

Мен туған анамнан сегіз жасымда қалыппын. Сегіз жас — есіңнің кірген шағы. Сегіз түгіл, төрт-бес жасыңдағы уақиғалардың да жадында сақталып қалатындары бар. Айталық, өзімнен төрт жас кіші інім Есмағидың дүниеге келген күні бүгінге дейін есімде. Отынағаш атты күздеуде отырғанда жеті айлығында шала туған інімнің үлкен қара тымаққа салынып кереге басында ілулі тұрғаны маған сондай айқын. Ал бес жасымда көрген бір қорқынышты түсімді қазір де дөп басып айтып бере алам.

Біздің ауылда орман қорышысы Хамит деген тұрды. Тіпті Рабиға дейтін әдеміше келген әйелі де менің көз алдымда.

Әкем жаңағы орманшымен дос болатын. Ертеңгі шай, кешкі тамақ Хамитсыз ішілмейтін-ді. Неге екенін кім білсін, бірде екеуінің арасынан ала мысық өтіп кетіп, араздасып қалғаны бар. Сол тұста әкемнің бір шана отын әкелгені де көз алдымда. Бұрын дос болып жүрген кезінде бір шана түгіл, он шана отынға да қыңқ демес Хамит бұл жолы дуылдата келді: қырамын да жоямын.

Кісі бетіне келе бермейтін әкем де шорт кетті.

— Қылатыныңды қылып ал! Шық үйден, найсап! Әйтпесе мына балтамен табанда жайратамын.

Бұл ерегістің аяғы немен тынды, есімде жоқ. Бірақ сол күні түнде көрген түсім күні бүгінгідей: сақалды біреу қуып келеді. Мен қашып келем. Бұл кім деймін бе, артыма қарасам, қуып келе жатқан сақалдым — орманшымның өзі. Қолында балта, жалақтатып қояды. Мен, тегі, бақырған болсам керек, шошып ояндым...

Кішкене кезімдегі осындай болымсыз елестің өзін жадымда ұстаған менің, бір өкініштісі, сегіз жасымда дүние салған туған анам туралы білетінім тіпті бұлдыр, көмескі.

Өз ойымша, анам ат жақты, қызыл шырайлы, әдемі кісі болатын. Күлкісі мүлде жадымда жоқ. Ал ашулы

кезінде қызыл шырайлы өңі бұзылып, сұрланып кететіні есімде. Күннің бір ыстығында өзім тұрғылас бір топ бала суға түсіп жүр едік, анам келді. Өзгеріп тұрған өңінен ашулы екенін бірден түсіндім. Салмақты дауыспен мені шақырып алды да, шапалақтап-шапалақтап үйге алып барды. Мен онда бес жаста болсам керек. Ал Есмағи інім бір жаста. Қанға, ұғымға сіңген тәртіп бойынша, бес жастағы бала өзінен кейінгілерге бас-көз болуға тиісті. Тәрбиелі үйде жалғыздікті анаға көмектесу, мал қайыру, өрістен оралған табынның алдынан шығып, төлдерді жамыратпау секілді міндеттер бар, бес жасар бала пешенесіне жазылған. Ал мен болсам осы міндеттерімді орындауды ұмытып, ойнап кететін болсам керек. Дәл осылай ма, анық біле бермеймін. Білетінім — анамның әйтеуір ұрсатыны, анам ұрысқан кезде әкемнің сыртына барып паналайтыным. Шынымды айтсам, шешемнен гөрі әкем қайырымдылау секілді. Өйткені, әкемнің сыртына барып тығылған кездерімде:

— Жарайды, бір жолға кешір енді, батыр-екесі, енді қайталамайды,— деген арашашы дауысты жиі еститінмін.

Бұл, әрине, нені болсын сырттай қабылдайтын бала ұғымы. Ал есейіп ат жалын тартып мінген кезімде ағайын-туғаннан да, былайғы елден де:

— Анаң сенің ел кісісі еді ғой. Сондай ұқыпты, іскер, таза, біреуді екеу, екеуді он етіп отыратын өнер иесі-тін. «Ұры басынып ұрлайды, қонақ таңдап түседі» деген бар. Дәулеттерің шағын болса да, үйлерің сол ауылдағы таңдап қонақ түсетін санаулы үйлердің бірі болатын. Қиза марқұм сіздің үйдің құты еді — дегенді сан рет естігенмін.

Осы пікірді бұл күнде сексеннің төртеуіне шыққан әкемнің өзі де қостап, қайталап отырудан жалықпайды.

— Қиза шешен туралы жұрт тегін айтпайды. Марқұмның орны бөлек еді ғой.

Туған анамның дүние салғанына, міне, елу жылға жақындап қалса да, әкемнің айнымас пікірі осы. Өзім ес білгелі оның осы пікірден жаза басқан кезін байқаған емеспін. Ал, өзі жөніндегі, менің анам Қизамен көңіл қосқан кезіндегі, ағайын-туғандардың қарым-қатынастары жөніндегі пікірі әр қилы.

Олардың қосылуы да бір хикая. Еңлік пен Кебек оқиғасындағыдай қан төгіс болмаса да, соған пара-пар.

Менің болашақ анам, байғұс, әу баста Әмина деген қызымен жесір қалыпты. Күйеуі Нұрмағанбет — әкеме жамағайын. Әмеңгерлік жолы ма табыстырған, әлде шын сүйіспеншілік пе, кім білсін, әйтеуір жесір қалған жеңге

мен қайын іні көңіл қосыпты. Ал оларға екі жақтың да ағайын-туғандары қарсы болыпты. Бұл қарсылықтың насырға шабар түрі соншалық, тіпті айтқанымызға көнбейсің, райыңнан қайтпайсың деп, өз ағайындары әкемді арқан байлап құдыққа тастап, тәуліктеп мұздай суға да ұстапты. Осы оқиға жайында, бала кезімде, әкемнің: «Ағайындарым маған не көрсетпеді!»— деп ренжіп отыратынына талай күегер болғанмын. Ал ағаларының бәрі дүние салып, өзінің де жасы ұлғайған осы бір шағында: «Ағаларымның ол ісінде зұлымдық жоқ, шешенді басқа біреуге жонелткісі келген мықты нағашыларыңның ырқынан шыға алмай, маған жасаған жай қоқан-лоққысы ғой»,— деп шайып-жуып отыратынды шығарды.

— Дегенмен құдыққа тастаған кезде қорықпадың ба?— деп сұраймын мен әкемнен.

— Қорыққан жоқпын. Себебі шешең сендім. Қиза марқұм бүкіл ел болып қанша азғырып, қанша қинаса да айтқанынан қайтпады ғой,— деп жауап береді ол кісі.

Тегі, анам бір бет, айтқанынан қайтпайтын, мынау жақын, анау алыс демейтін әділ, тура кісі болса керек. Олай дейтінім, басқаны былай қойғанда өз туғандары — төркін жұртына кейде разы болмай отыратын-ды. Бір жолы мен қысқы соғымның мүше-мүшелерінен сыбаға алып нағашыларыма барып қайттым. Нағашы әжем Сәлима-ның сондағы жиен қоржынына салып жіберген сәлем-сауқаты — жарты таба кепкен нан болып шықты. Сонда қолы ашық шешем: «Мұны не деп жіберді екен?»— деп ашуланып, есіктен шығарып сыртқа, итке лақтырған еді. Елде коллективтендіру жүргізілгенде нағашыларым көрші «Талпын» атты колхозға, ал біз «Лия» колхозына ауысқанбыз. Менің нағашы ағам Әбу Файзуллин — сауаты ерте ашылған, есеп-қисапқа жүйрік, әрі өте бір сүйкімді жігіт. Алдымда туған ағам болмағандықтан ба, әйтеуір мен оны жақсы көретінім. Сол нағашы ағам біздің колхозға есепшілік қызметке келді де, біздің үйде тұрды. Менде ес жоқ, әйтпегенде ше. Жақсы көрген нағашы ағамен бір үйде тұрып, бір төсекте жатсаң, туған ағасы жоқ балаға одан артық қуаныш бола ма! Бірақ бұл қуанышым көпке бармады. Бір күні анам тамақ үстінде өзінің інісіне:

— Жыл болса жаман, дүниенің бәрі тарылып кетті. Оның үстіне менің де денсаулығым жоқ. Жағдайың бола бермеуі мүмкін. Ағайынның алыстан сыйласқаны жөн. Басқа пәтерге шыққаның дұрыс болар,— деді.

— Әбу ала бөтен күтім тілер дейсің бе. Біз не ішсек, соны ішер, осында-ақ болсын,— деген әкеме де, «Әбу

ағамды жібермеймін»,— деп жылаған маған да көнген жоқ.

Анамның дүниеден өтер күні де көз алдымда. Ғалым-синоптиктердің айтуына қарағанда, ол жыл — күн белсенділігі артқан жыл екен. Жазда жаңбырлы қара дауыл үй шатырларын ұшырып, киіз үйлерді көкке көтеріп кетсе, қысы бір зымыстан болған. Екі үйдің арасына бала түгіл, ересек адамдардың өзі арқан байлап жүргендері есімде. Сол бір ала құйын ақ түтек зымыстан қыстың, адам айтса сенгісіз, ақ үлпек қар жауып басылған тып-тынық, жып-жылы, май тоңғысыз бір күні болатын. Әкем төсекте жатқан анамның басында отырған-ды. Кенет әлсіз дауыс шықты:

— Екі қарғамды шақыршы.

Терезе алдында тұрған мен бұрынырақ жеттім. Анамның салдырап қалған қу сүйек қолы менің басыма жақындай берді де түсіп кетті. «Шы... бы... ным...»— деп бір ашылып, екі жабылған шүберек ерні қимылсыз қалды. Тарамыс қол неге түсіп кетті? Кезерген ерін неге қимылсыз қалды? Мен оны түсінбеген болсам керек. Әйтеуір әкем байғұстың әлдене деп күбірлеп, анамның қолын түзеп жанына салып, кірпігін жапқанын ғана білем.../

Біз, сөйтіп, жетім қалдық.

Есмағи екеуіміздің қолымыздан көп нәрсе келе бермейтін секілді. От жағып, тамақ пісіру, кір-қонды жуу бәрі де енді әке мойнында.

Әке жұмысы мұнымен тынбайды. Неге екенін білмеймін, жетпіс-сексен үйден құрылған осы «Лия» колхозында белсенділерді қоспағанда бас көтерер, күрек ұстар жалғыз әкем ғана. Сол себепті оған тапсырылар жұмыс та көп.

Таң атпай тарсылдап терезе қағылады. Өктем дауыс естіледі:

— Шаймерден, орталық малы кеше су ішпей қалыпты. Тез киініп, ойыққа айда.

— Колхоз малына кеше шөп салынбапты. Ұлып тұр. Бір шана шөп апарып шаш.

— Ауданнан келген өкілді көрші ауылға апарып салып кел.

Әкем сөз қайтармайды. Терезе қағылды дегенше киіне бастайды.

Қалай десең де бұл өтініш-жарлықтар қиян-қилы бұйрықтардың ішіндегі қиналмай, көңілді жүріп атқарылар түрі. Ал олардың жиі қайталанатын қиын, суық түрі де бар:

— Шаймерден, пәлен үйде пәленшекең өліп қалыпты. Алып шық.

Шакең өзіне серік болар жанның жоғын жақсы біле-

ді. Сол себепті: «Менен басқа кім барады?»— деп сұрап жатпайды. Інім Есмағи екеуімізге: «Мынаны ішіндер, мынаны жендер»,— деп қатқан-құтқан бірдемелерді көрсетеді де, қар баспаса қақпадан, қар басып қалса, қора жапсарынан шығып, өлгендерді жерлеп түннің бір уағында қайтады. Біз болсақ, суық үйде зарығып әкемізді күтумен боламыз.

Сондай сұрқай күннің бірі. Түнімен жынды боран соқты. Жел кеулеп азынап кеткен суық үйде ұйықтап та жарытпадық қой деймін, әкем ерте тұрып от жақты. Үй жылына бастағанда біз тұрдық. Үлкен кісінің қос алақанындай ғана кішкене терезенің көзіне тұрған қырауды қос елі десең де болады. Көсеуді әуелі отқа саламыз. Қып-қызыл болған кезде оны апарып әйнекке басамыз. Күнгірт тартқан үй іші ашылайын деді. Қырауы еріп, шынысы тазарған терезеге қараймын. Үй төбесімен жүріп кеткен ақ күртікте бір кішкене саңылау бар. Сол саңылаудан, ең әуелі, ақ пиманың басы көрінді. Сол пима олай-бұлай тебініп жаңағы саңылауды кеңейтті де, солбаң етіп біреу терезе алдындағы қуысқа түсті. Әйнекке тақылдап таяқ соғылды.

— Шаймерден, далаға шық. Жанболат өліп қалыпты.

Жанболатты мен жақсы білем. Жауырыны күдірейген құныс шал болатын. Суық түспей семьясы ішке кетіп, өзі бір үйде жападан-жалғыз қалған-ды. Қалай, неге бардым? Жадымда жоқ, әйтеуір, мен әкеме еріп Жанболатты жерлесуге бардым. Жынды боран бұл үйдің де төбесінен жүріп кетіпті. Қақпаға тіпті жолап болмайды. Әкемнің үй терезесін қиратуына тура келді. Қара моладай сұрқай тартқан балшық үйдің төргі бөлмесінің төрінде аударылған ұзын қораптай болып бірдеме жатыр. Сол жақтан шыққан сасық иіс қолқанды атады. Байқасам, аударылған қорап дегенім Жанболаттың өзі екен. Осы күні көзім жетеді: қаптай болып ісіп, іркілдеп кеткеніне қарағанда, өлгеніне ай өтпесе де апталар өткен. Жүрексінер әкем жоқ, өлікті киімшең қалпында арқанмен шандып байлап, терезеден тартып шығарды да, қол шанаға салып, сүйреп апарып жерледі.

Лия көліне қоныс тепкен осы ел қазірде де сол баяғы жетпіс-сексен үй құралпы. Өзгеріс мәні санда емес, басқада. «Ат орнын тай басар» дегендей, замана зырлап өткен сайын әке орнын ұл, ұл орнын немере басып жатқаны айқын. Сан өзгерісі, ана, мола жақта. Қоныс тепкен елмен бірге қоныс тепкен ауыл зираты қанатын кеңге салып, далиып жатыр бұл күнде. Ағаштан қиып, цементтен құйып немесе қызыл кірпіштен қалап, әйтеуір, жұпыны болса да әр қилы

ретпен басын қалқайтқан сол зиратта кіші-гірім ауыл қотанындай алаң бар. Сол «алаңнан» қырағы көз жер болып кеткен төмпелерді көре алады. Басында түк белгі жоқ осы төмпелер — сол жылғы қыста жалғыз жүріп әкем жерлеген ауыл адамдары.

Дені дұрыс адамдардан әкесін жақсы көрмейтін кім табылмақ. Мен де әкенің аты әке деймін. Бірақ бұл күнде қайраты қайтып, қол тоқпақтай ғана кішкене шал болып шөгіп қалған, шектен тыс адалдығы мен отірік айтпайтындығынан басқа түк өнері жоқ әкемді екі қасиеті үшін артық бағалаймын. Біріншісі — еңбекқорлығы. Бейнет атаулыны өз басына тілеп аларлығы. Екіншісі — артық сөйлемейтіндігі, мақтан қумайтындығы.

Артық сөйлемейтіндігі демекші, елде менен кейінгі балаларының қолында тұратын ақсақал қыста үнемі Алматыға, маған келіп қонақтап кетіп жүреді. Бұл кем дегенде соңғы отыз жылдың ұрғасы. Осы жылдардың ішінде ел жайында, жер жайында, өзінің көрген, білген, естігендері жайында әкем айтқан әңгімелердің ұшы-қиыры жоқ. Бірақ бір ғажабы — бір айтқанын, өзім сұрамасам, қайталап айтып көрген емес. Мен мұны анық білем. Әрі зеректігіне қайран қаламын. Ал бейнетке жақындығын, қырық шақты адамды жападан-жалғыз өзі жүріп жерлегендігін айтып та дәлелдеуіме болады ғой.

Әкемнің осы ісін мен елден шыққан ерлік деп бағалаймын. Жолым түсіп ауылға бара қалсам, қасыма ергендердің бәрін де сол зиратқа апарып әлгі «алаң» сырын баяндаймын. Бірақ әкем оған басқаша қарайтын секілді. Үскірік қыста бір өзі соншалықты адамды жалғыз жүріп жерлесе, онда тұрған ерлік не деп түсіне ме, «ә, ол бір сондай кез еді ғой»,— дейді де қояды. Мен ырымшыл адам емеспін. Сөйтсе де өзім ес білгеннен бергі жылдардың ішінде біздің семьяның талай-талай кездейсоқ қатерлерге кезігіп, соның бәрінен де аман өтіп келе жатқанын байқап, тәубе демекпін. «Өзім үшін емес, өзгелер үшін»,— деп тер төгетін адамды алғыс, рақмет, әманда, жебеп жүруге тиісті ғой. Соған бірер мысал келтіруді жөн көрем:

...Ішке аттанған сапарымызда (Солтүстік Қазақстан қазақтары өзіне іргелес Омбы, Түмен, Қорған облыстарын осылай «Іш» деп атайды) жақынымыз — ағайынды Нығаш пен Қауыштың үйіне түнедік. Бұлар совхозда қызмет істейді екен. Паек алады. Тұрмыстары жақсы. Ел жағдайын сырт естігені болмаса, көзбен көрмеген. Аштық, кісі өлімі дегенді білмейді. Сондай ақ көңіл, ақ жарқын адамдар. Бізді жақсы қарсы алды. Барын алдымызға қойды.

Құтті. Ертеңіне ертемен: «Егер ауыздарыңның салымы болса, бірдеме атып әкелермін»,— деп Нығаш мылтығын тазалады. Ол кісінің ел ішінде үш артық қасиеті болатын: бірі — жүзгіштігі. Біздің Күздік деген көлді ортасынан жүзіп өтетін. Екіншісі — құралайды көзден атқан мергендігі. Оның үстіне Нығаштың жаурыны жерге тимеген балуандығы тағы бар.

Біз төсекте жатырмыз. Әуелі әкем, одан кейін мен, сонан соң Есмағи, өгей шешем Бейіс... Астымызда төрт қабат текемет... Ал Нығаш болса әкемнің ар жағында, орынбаспайда оқпанын бізге қаратып мылтығын тазалап отыр. Інісі Қауыш бір кезде:

— Әй, Нығаш, байқасаңшы. Мылтығыңды Шаймерденге қарай кезей бересің, атылып кетіп жүрмесін,— деді.

— Оғы болмаса, қалай атылады? Ал, міне, кара!— деп Нығаш мылтығын әкеме қарай көтере беріп, шүріппесін басып қалды. Мылтық гүрс етті...

Жаңсақ оқталған құс мылтықтың оғы әкемнің сол жақ қабырғасынан бір-ақ елі төмен төрт қабат текеметті тесіп өтіп жерге кіріпті... Әкем аман қалды. Мен осы күні ойлаймын: мылтық аузы бір-ақ елі жоғары көтерілсе... Бір үзім нан үшін, ағайынымызды іздеп ішке кетіп бара жатқан біздің содан кейінгі халіміз не болар еді?!

Екінші мысал: кейін 1935—1936 жылдар мұғдарында ауылға қайта оралған соң, біздің колхозда егін шықпады ма, әлде басқа себеп бар ма, әйтеуір, көрші «Қоскөл» деген колхозға әкемді көмекке жіберді. Көлік те, машина да жоқ. Әкем төсек-орын, ыдыс-аяғын ит арбаға артты да, үстіне Есмағи інімді отырғызып, біз жаяу, жиырма шақырым жерге жол тартты. Аралықтағы «Балуан» колхозынан откен кезде бір ақ сары пұшық орысқа кездестік. Аты жардай. Ойнақшып, ауыздығымен алысып тұрмайды.

Әкем шала орысшасымен айтып жатыр:

— Әй, тамыр, біз «Қоскөл» барады. Мен арба таскайт қылады. Старший баранчук пен маржа сам ходит, серуана шаршады. Младше баранчук телешке сидит, серуана шаршады. День нехороши. Сондай жарко. Пить еткісі келеді. Скорей приехать надо. Подвозить қылшы.

Ақ сары пұшық сөз айтпастан көне кетті:

— Ал онда тездетіп отыра қалыңдар.

Өгей шешем Бейіс екеуміз арбаға отырдық. Ал артқан жүгі бар, үстінде Есмағи отырған ит арбамызды не істеу керек? Соны шешкенше болмады, ақ сары пұшық, «ал кеттік!»— деп делбені қағып қалды. Ит арбаны сүйреп келе жатқан қалпы әкем тарантасқа қарғып мінді. Ойнақшып

тұрған арғымақ делбе қаққан соң ала жөнелген... Зырлап келеміз. Есмағи інім отырған арба да зырлап келеді. Ақ сары пұшық аусар ма, кім білсін, онсыз да ауыздығымен алысып құйғытып келе жатқан атты «ну, собака!»— деп бишігімен үйіріп-үйіріп тартып жіберді. Ат шаба жөнелді. Ит арба үстіндегі Есмағи қорқып жылай бастады.

— Әй, тамыр, нехорошой так ехать. Лошадь плохо будет, мой баранчуку плохо будет. Не гоняй, лошадь, так!— деп жалынды оған әкем. Әке өтінішін тыңдаған ол жоқ. Тісін ақсита қаркылдай күлді де, атқа тағы да қамшы басты. Көрпе-жастық үстінде қолайсыздау отырған Есмағи енді сыпырылып түсіп қалуға айналды. Сол кезде әкем өзі ұстап отырған ит арба арысын қоя берді де тарантастан қарғып түсті. Арысы жер сызған ит арба бұрыла тартты да тез тоқтады. Ал әкем болса, үш домалап оң иығын, арқасын жерге жыртқызып тұрды. Ақ сары пұшықтың ақылы осыдан кейін кіргендей. Ат басын тартып, әкем мен Есмағиды енді тарантасқа отырғызды да, бізді «Қоскөлдің» жол бойындағы дала қосына әкеп салды. Есер атшыға рақметін айтқанымен, әкемнің он бес-жиырма күн бойы ауырсынып жүргені күні бүгінгідей есімде.

Әкемнің осы бір еңбек сатпайтыны, бұлдануды білмейтіндігі, елгезектігі себеп болса керек, сол бір ауыр қысты біз жүдемей өткіздік. Қыс басында бар малын ортаға салып, өзіне деп тоқты-торым бірдемелерін қымқырып қалғандардың үйі тас-талқан тінтіліп, көже-қатық дегендерінің бәрі сыпырып алынса, біздің үйге белсендінің қайсысы болсын қол сұққан жоқ.

Қол сұқпағаны былай тұрсын, қайта ілтипат білдіріп, қарайласып жүргендері де болды. Осы орайда ауыл ішінде «Қаһар Жүсіп» атанып кеткен өкілді еске аламын...

Ең алдымен, оның біздің ауылға қалай келгені айнақатесіз көз алдымда. Пар ат жегіп, бір мылтық аз болғандай, екі иығына айқарып екі винтовка асынып келді. Келді де шапқылап жүріп көшелерді аралады. Жұртты біржолата ығыстырып алайын дегені ме, тарсылдатып мылтық атты. Өкіл әсері сұмдық—сырттағылар сыпырыла қашып үйге тығылып, үйдегілер: «Не сұмдық болып қалды» деп сыпырыла босып далаға шықты. Сол Қаһар Жүсіптің өзі әкеме бір пұт бидай берді. Бидай болғанда да қандай, қып-қызыл... Тұқымдық бидай. Тұқымдық бидайды алуға бола ма, болмай ма, онда біздің шаруамыз жоқ. Өйткені, ауыл ұғымында Қаһар Жүсіп кісі өлтірем десе де өз еркінде.

Бұл оқиға былай болған еді. Қай жақтан екенін кім білсін, қыс ортасы ауған соң колхоз қоймасына шана-шана

тұқымдық бидай келіп түсіріле бастады. Соншама көп бидайға қапшық дегенің қайдан жетсін. Жұрттан алаша жиналады да, екі бүктетіліп шеті сырылады. Сөйтіп, қанар жасалады. Қанар қапты көтеріп қоймаға жеткізу оңай емес, сол себепті тұқымды жұрт шелектеп тасиды. Бір күні осындай бір іс үстінде Қаһар Жүсіп келді:

— Шелектегеннен не өнеді, қаптап неге тасымайсыңдар?— деді ақырып.

— Бұл қап емес, алаша ғой. Оны кім көтере алады дейсің, Жүсеке,— деп Мәуияның кілтші Құрманы жорғалай жауап берді.

Қаһар Жүсіп менің әкеме қарады.

— Әй, Шаймерден, сені жұрт мықты дейді ғой. Мына алашаны көтеріп албарға жеткізші, кәне, ақысына бір пұт бидай аласың.

Әкем «рас па?»— дегендей кішкене көзін күлімдете қарады. Бұл кезде біздің үйде де қаптың түбі тақырланып қалған еді, итермелеген сол жай ма, тайынар емес.

— Шын айтасың ба?

— Неменеге бажырайдың? Жүсіп қашан екі сөйлеп еді?

— Көтерсем, көтерейін. Тек демесіп, иығыма салысып жіберетін болсын. Әйтпесе құшағым жетпейді.

Қаһар Жүсіптің қабағын бағып тұрған жүкшілер алашаны әкемнің арқасына құлата бастады. Менің денем қалтырады. Қанар қап басып қалып мерт бола ма деймін бе, жасқа булығып үнсіз тұрмын. Дегенмен ақыры қуанышпен тынды. Әуелі алаша, шынында да, әкемді басып қалған секілденіп еді. Қол-аяғын, басын түгел жауып кеткен. Ендігі сәтте қарасам, алаша қабым жан біткендей қоймаға қарай сүйретіле қозғалып барады. Сол алаша қаптан әкемнің қыбырлаған өкшесі ғана көрінеді.

Әлі есімде, таразыға салған Құрман кілтші:

— Он сегіз пұт, бес қадак!— деп нәштей сөйледі. Дауысында ырзалық бар.

Қанша қатал десем де Қаһар Жүсіп сөзінде тұрды. Әкем екеуміз, бір қап алтын берсең де таптырмайтын, бір пұт бидайды алып, қуана-қуана үйге келдік.

Менің әкем шапаты келген кішкене кісі. Сөйтсе де «Күш атасын танымайды» дегендей, жасында сондай қайратты еді. Өз басым әкемнің күреске түскенін көрген емеспін. Бірақ талай-талай жиын-тойдың туын көтеріп, желегін ұстағанын, әрі жауырыны жерге тимегенін ол кісінің өзі осы күнге дейін айтып отырады. Қазақ күресінде ауыр салмақ, жеңіл салмақ деген ұғым жоқ. Салмағы жүз кило-

грамм тартатын түйе балуан мен алпыс-жетпіс килограмм салмақтағы ашаң жігіттер белдесе береді. Солардың бәрінде де бәйгені ауыр салмақты түйе балуан ғана алатын еді десек — қате. Аласасы мен ашаңдарының да мерейі үстем шығып жатқан. Сол себепті мен әкем сөзіне кәміл сенемін.

Бір қызық жай: кейін мен, қазақ университетінде оқып жүрген кезімде, жазғы бір демалыста ауылға бардым. Ол кезде жазғандарым аздап болса да баспа бетін көріп жүретін-ді. Сол жай дәнекер болды ма, біздің үйге аудандық орман шаруашылығының бастығы Ахметжан Нұртазин келді. Ол өзі асықпай отырып, тілдің майын тамызып сөйлейтін, сөзге ұста, алды кең, мінезге бай, көшелі кісі болатын. Халық ақындарының стилінде өлең де жазатын (Олары кейін С. Мұқановтың алғы сөзімен кітап болып та шықты). Сол кісі шай үстінде айналаға көзін жүргіртін:

— Сафуан, сен қызықсың. Күшім жетпейді дейтін емес, аяқ-қолы балғадай, міне, жұтынып отырған інілерің бар. Төрт-бес бөлмелі ағаш үй неге қиып алмайсың?— деді.

Олай дейтіні — біздің үй айналуға келмейтін бір-ақ бөлме болатын.

Ауданның орман қожасынан мынадай ұсынысты күтпесем керек.

— Ағашты қайдан алам?— деппін.

— Ағашты ма? Ағашты тап мына менен аласың.

Осыдан кейін орман аралап бөрене таңдауға кірістік. Бөрене дегенде бәрін табатын әкем. Осы жерде туып, осы жерде өскендіктен бе, шок-шок болып өсетін орманның «Ана жерінде анадай бөренелік қайың, мына жерінде мынадай бөренелік қайың бар»,— деп дөп басып айтады да, жаза баспай табады. Біз — мен және екі інім: Есмағи мен Еркебұлан пар өгізді жегеміз де әке соңынан ереміз. Содан кейін бәріміз жабыла жығып, бұтарлап тастаған жуан бөренелердің өлдім-талдым деп төртеу-бесеуін арбаға артып, арып-ашып, құр сұлдерімізді сүйретіп ауылға қайтамыз. Шаршайтынымыз сондай, жатқан қалпымызда ертеңіне аяғымызды да жия алмай қаламыз. Ондайда әкем бізді қинамайды, пар өгізін жегеді де, орманға жалғыз кетеді. Содан кешке қарай кешегі біз әкелген бөренелерден де жуан бөренелерді алып келеді. Біз қайран қаламыз.

— Жалғыз жүріп қалай арттың бөренелерді?— деп сұраймыз.

Әке жауабы әрі келте, әрі қызық:

— Ой, тәйірі, со да сөз болып па?!

Ол кісіге сөз болмаса да, бізге сөз, әрине. Өйткені, біз, үшеу-төртеуіміз жабылып мықшындап көтере алмай жатсақ, көтере алмағандықтан арбаның доңғалағын алып, неше түрлі айла-тәсіл қолданып жатсақ, ол кісі сырттай қарап, жай бақылаушы болып отырмайды. Жаңағы әрекетіміздің бел шешіп жуан ортасында жүреді ғой. Және аянып та жүрмейтін секілді. Шынымды айтсам, әкемнің: «О, тәйірі со да сөз болып пасы» — маған күні бүгінге дейін жұмбақ.

Әкем кеуде көтеріп, артық сөйлеп көрген жан емес. Мен ес білгелі былапыт сөз айтқанын да естіген жоқпын. Біреуді кекеу, мысқылдау, әжуа ету де оған жат қылық. Жұрттың бәрінен де өзін кіші санайды. Бірақ жағымпазданып елбек қағу, жалған айту, алдау дегендерің де табиғатында жоқ. Содан ба, бір көргеннен-ақ жұрт біткен о кісімен бірден табысып, достасып кетеді. Ондай достарына өзі де құлай беріліп, аузынан тастамай отырады. Сондай ұзақ жылға созылған қалтқысыз шынайы достық Сәбит Мұқанов екеуінің арасында туған еді. Мен елге бара қалсам, не әкемнің өзі Алматыға келе қалса, «немерелерім аман ба?» — деуден бұрын, «Сәбит аман ба?» — деп сұрар еді. Соған орай Сәбең марқұмның да ол кісі десе, жаны қалмайтын. Елге барса, бұрыс болса да, нөкерлерін шұбалтып «шалыма сәлем бермей кетпеймін», — деп әдейі соғып отетін. Ал Шакең қалаға келсе, бірінші болып келіп сәлем беретін де, қара «ЗИМ іне» отырғызып алып қала аралататын, тауға қыдыртатын да Сәбең марқұм еді. Ондайда әкем үйге көтеріліп келеді. «Мен кім? Жасым үлкен болса да, қазақтың жаман қара шалымын. Ал Мықанов ел азаматы. («Мұқанов» — демейді. «Мықанов» — деп бұрын айтатын өз дағдысы. Ал мен болсам, әке сөзіне түзету енгізіп көрген емен.) Соған қарамастан уақытын бөліп мені анда қыдыртып, мында қыдыртып жүргені — білімділігі, кісілігі, кішіпейілділігі емес пе!» — дейтін. Кей-кейде маған шұқшия қадалып, құдды мен бір басқа пиғылдағыдай-ақ:

— Балам, қанша өсіп кеттім десең де, Мықановты сыйлап жүр, — деп құлағыма құйып қоятын да кезі болған.

Шакеңнің, сол, кәдімгі Мықановы үйінде болған бір жолы әкеме өзінің құндыз бөркін сыйлады.

— Әй, шал, мынау бір аса қымбат бөрік. Ана жылы қазақ әдебиетінің онкүндігін өткізейік деп түрікпендерге барған едік. Сонда бір түрікпеннен басындағы қоқайма сеңсең бөркін сұрап алып, айналдырып көре бастағанымда, қасымда тұрған мына қу балаң: «Сәбе, тым қызығып тұрған секілдісіз ғой, қызық бір сауда болып қалсын, ана, басыңыздағы құндыз бөркіңізбен айырбастай салыңыз.

Мынау Сәбит Мұқановтың өзінің бәркі деп кейін мақтанып жүретін болады»,— дегенде естімегенсіп едім. Түрікпенге қимаған сол бөрікті, саған сыйладым,— деп тарғыл даусымен көңілдене айтты. Содан кейін әкемнің өз акцентіне салып.— Мықановтың көзіндей көріп киіп жүр. Жаман айтпай жақсы жоқ, алда-жалда олай-пұлай болып кетсең, ауылдағы бір жаман шалдың қолына түсіп кетіп жүрмесін. Мына отырған балаңа өсиет ет,— деді.

Мен Сәбең үйінен шыққан соң, әкеме мұның аса бір қымбат жәдігер екенін түсіндіріп, Сәбең сөзінің астарын аңғарттым. Әкем мақұлдаумен болды.

Жәдігер — реликвия. Бұл Европа халықтарында баға жетпес асыл дүние. Жыл өтіп, көнерген сайын реликвия құнының арта түсетіні, тіпті табынарлық киелі, қасиетті затқа айналып кетерлігі соншалық, атадан балаға, баладан немере, шөберелерге өтіп, қастерленіп сақтала бермек. Орыстың ұлы жазушысы Тургеневтің досы, кезінде жер дүниеге аты кеткен даңқты әнші Полино Виардо қайтыс болғаннан кейін, өзінің жеке басының заттары миллион сомдық реликвия ретінде аукционға түскені тарихтан белгілі. Тіпті келе-келе: «Мынау Виардоның тарағы еді», «мынау Виардоның айнасы еді»,— деп кәдімгі дүкендегі жай айна, тарақтарды сатып олжаға қарық болғандар да толып жатыр. Жә болмаса, Потсдам музейіне келушілердің ішінде, кешегі Дүниежүзілік екінші соғыстың қорытындысына арналған Потсдам конференциясында Сталин отырған креслоның былғарысын тіліп алып, шегелерін суырып алып АҚШ-қа апарып сатып, байып кеткендер де болғаны баспасөз бетінде жарияланған.

Мұның бәрі реликвияны жұрт қастерлейтінін дәлелдейді.

Жәдігерлік қазақта да болған. Көзімдей көріп мініп жүргейсің деп сәйгүлік мінгізіп, берен-барқыт шапан жабатыны, көзімдей көріп салып жүргейсің деп алтын, күміс сақина-жүзік сыйлайтыны — бұл қазақтың есте жоқ ескі күннен келе жатқан ежелгі дәстүрі. Бірақ ат өледі. Шапан тозады. Ал сақина-жүзік болса атадан балаға мирас болып ауыспайды. Ауыса қалса, одан кейінгі буынға жәдігер болып жетпейді. Бағаланады. Бірақ жәдігерлік ретінде бағаланбайды. Алтын болғандықтан, күміс болғандықтан ғана бағаланады. Кезінде ақын Сара шолпы тақпады, Әйгерім сақина салмады деп кім айтады? Жоқ қой, сол бұйымдар. Ақан сері, Біржан сал, Құрманғазы салған алтын жүзіктер қайда? Бәрі де жоғалған. Жоқ, жоғалмаған. Біреу болмаса, біреудің қолында, біреу болмаса,

біреудің сандығы түбінде жатқан да болар. Бірақ енді олар жәдігер — реликвия емес, көнеден келе жатқан асыл заттар ғана. Бары сол. Қазақ қауымында жәдігерлік заттар бір ұрпақтан екінші ұрпаққа ауыспайды.

Сәбең сыйлаған құндыз бөрік тағдыры да дәп осылай болып кетті. Кейін жазушының мемориалдық музей-үйі ашылған кезде, баяғы Сәбең бөрікі қайда екен деп сұрау салсам, жоқ болып шықты. Інім Есмағидың ауылда Зейнеш деген әдебиетші мұғалім қызы бар. Басқаны былай қойғанда, оқыған, көзі ашық сол баламның өзі бөрікті сөгіпті де, пальтосына жаға жасап алыпты.

Сондай өкінішті-ақ.

Тағы да сол Сәбеңе байланысты менің өз басымда болған, тап осындай, тағы бір оқиғаны айта кетсек, артық бодмайды ғой деп ойлаймын.

1960 жылы Сәбең алпысқа келді. Даңқты жазушының бұл мүшелді тойы апрель айынан тәуе ноябрьге дейін созылған болатын. Арнайы жиыны октябрьдің аяғында өткен-ді. Оған туысқан республикалардан жиырма шақты қонақтар келген-ді. Сәбеңді, Сәбеңнің соңынан ерген елу шақты дос-жар, іні-қарындастарына жаңағы сырттан келген қонақтарын қосып, қазақ өнерінің кәрі тарланы Кенен өз аулына шақырған-ды. Облыстық көлемдегі бұл қонақасыда Кенен ақсақал өзінің Сәбит інісіне күмістеген ер-тұрман, әбзелімен қара арғымақ мінгізіп, шапан жапқан болатын. Дән разы Сәбең берен шапанды киіп, күміс сапты қамшыны қолына ұстап, қара арғымақпен олай-бұлай ойқастап жүрген-ді. Сол дүрмек той үстінде менің машинама отырып келген Хамит Ерғалиев қолына қалай түсіргенін білмеймін жаңағы Сәбең қамшысын алып келді де маған берді.

— Мә, машинаңның бір жеріне тыға тұр. Көресің, Сәбең қазір іздейді қамшысын. Сонысын қызықтайық, — деді.

Айтқанындай шықты, Сәбең қамшысын іздеді. Өзінің дағдылы тарғыл даусымен: «Әй, қамшымды қайсың алдыңдар?» — деп көпке дейін сұрау салумен болды. Біз Хамит екеуміз үлкен кісінің мына бала мінезін қызықтаумен жүрдік. Сөйтіп қамшы менің машинама кетті. «Әне апарып берейін, міне апарып берейін» деп жүргенімде қыс түсті. Бір күні жұмыстан келсем, алты жасар ұлым Саян ілулі тұрған қамшының таспаларын тарқатып, кесіп-кесіп конькиін шандып байлап жатыр екен...

Саяным — бұл күнде атақты хоккейші. Спорт шебері. Жеті дүркін СССР чемпионы. Көгалдағы хоккейден

СССР біріншілігін сегіз рет жеңіп алған «Динамо» коман-
дасының капитаны. Баламның осындай атақ-даңққа и-
болуына, мүмкін қасиетті Сәбеңнің қамшысы тиген шығар!
Қалай ақталсам да, бұл да бір өкінішті жай.

* * *

Сөйтіп, 1932 жылдың зымыстан қысын да аман өт-
кіздік-ау, әйтеуір. Ауыз аққа тиді. Оның үстіне тағы д-
басқа бір жақтардан аппақ, қып-қызыл жүгері тиелге
арбалар ағылып келе бастады. Жүгері болса да ел ең-
паек алатын болды. Арқа кеңіін деді.

Адамның адамдығы қиын кезде анықталады ғой
Ішінде жатқан кісілік пе, иттік пе, басыңа ауыртпалы
түскен шақта көрінбек. Бала болсам да сол жылғы көк
темде егіс басында болған оғаш бір жай жадымнан күн
бүгінге дейін шығар емес.

Халық ат қойғыш. Менің жақын ағам Мырзахмет
жұрт «Хатшы бала» дейтін. Өйткені ол он төрт жасынд
хатқа зеректігімен, іс басына іліккенімен елге танылған
Тағы бір нағашы ағам Сейтахмет үнемі шілмиіп жүреті
арық — «Кілегей» аталатын. Ал мына бір көк көз, жалпа
бет, жуан сарының лақабы — «Доңыз». Ол — Бисарыны
Рамазаны деген кісі. Біреуге жасаған қиянат, қастығы
болды деп айта алмаймын. Бірақ ағайын арасында бі-
бет, қатал, айтқанға көне бермейтін кісі еді. Екі сөзіні
бірінде: «Әй, доңыз», — деп сөйлейтін. «Доңыз» аталынуы
ның себебі де осы.

Жұрт ертемен тұрады да жұмысқа аттанады. Соны
ішінде менің әкем де бар. Ал қос басында осы Рамазан
ның әйелі Айша екеуміз ғана қаламыз. Мен — баламын
Ал Айша болса ас пісіреді. Жұрт оған мысқалдап өлшеп
ботқалық жүгерісін қалдырып кетеді.

Кіші бесінде Айша от жағады. Ошаққа көтерілге
кішкене қазандар от үстінде жыпырлай бастайды. Ме-
де қарап отырмаймын. Шөпшек теріп әкеліп, Айшаға
көмектескен боламын. Сөйтіп жүргенде кеш түседі. Ұзақ
ты күн бас білмейтін арық-тұрақ сиырмен алысып, арып
ашып шаршап, жер жыртып келген жұрт жүгері көже-
леріне жапырласады. Ал Айша болса, өз қазанын сонд-
ғана көтере бастайтын. Өйткені жұрт сенген Айшаға е-
әйелі болса да доңыз Рамазан сенбейтін. Жүгері салға
жәшіктің кілті оның өз қалтасында жүреді. Көжені
татымын байқаймын деп, ожаудың сыртын жалаған Айша
ның талай-талай соққыға жығылғанын да білемін. Сондағ

Рамазанның: «Әй, доңыз, менен бұрын ауыз салып, әкетіп ара ма, тарт қолыңды», — деген күжілдек даусы күні бүгін менің құлағымда тұрғандай.

Бұл оқиғаны есіме алып отырған себебім, әкеме байанысты. Кісі жамандауды білмейтін сол кісінің өзі: Рамазанның онысы — қараулығы. Жай қараулығы емес, ас қараулығы. Жер аяғы кеңіген жоқ па?! Енді жұрт «су теріп жесе де өлмейді ғой», — дегенін талай еститінін. Соған орай, сол доңыз Рамазанға жамағайын Бостау жалдың ірілігін де таңдана әңгімелейтіні бар.

— Кісі деп, эне, Бостауды айт, — дейді әкем тамаша-ап.

Өткен қыста көптен көрінбеген соң, халін білейінші деп әкем сол үйге барыпты. Бостау төрде жатыр екен ейді. Кемпірі жоқтан-бардан ботқа жасап шалының лдына қойғаны сол болса керек, әкем сонда ауыз үйде ұрып, мынадай әңгіменің куәсі болған.

Шал: — Кемпір-ау, барыңды сен тағы да менің алдыма кеп қойдың ба?

Кемпір: — Аяқ-қолыңды байқамаймысың? Ісік бар, өліп аласың. Сөзді қой да, жеп ал, байғұс.

Шал: — Әй, жазған-ай. Кеше де осыны айтып едің ой, бірақ тірімін ғой. Мен өлмеймін. Бүйте берсең, сен орлы өліп қаласың. Бүгінгі көжені сен іш. Сенің кезегің, — деп болмаған.

Өмірлік жолдасының жайын ойлап, кезегін берген сол бостау шалыңыз, сол қысты кемпірімен елбесіп әйтеуір ман өткізіп, көп кейін қартайып барып өз қазасымен лгенін мен жақсы білем.

— Эне, ерлік деп соны айт, — дейді әкем. — Тіпті ондай ерлік қолыңнан келмейді екен, төңірегіңе қара. Көпін ауқымында бол. Жұрттан ала бөтен жырылып шығу — ұятсыздық. Амал не, қарау адамдар ұялу дегенді ілмейді ғой. Құдайдан қорықпайды. Ұялатын, қорқатын олса ондайлар қарау да болмас еді ғой бірақ.

Әкемнің осы сөзі менің әлі күнгі көкейімде.

Жұрттан ұялу, құдайдан қорқу — адам бойындағы бырлық пен қомағайлықты, ынсапсыздықты тежейтін асиет болса керек — бұл екеуі.

Есіме түседі... Мен ұйықтап қалсам керек, сықырлап шылған есік пен адам даусынан оянып кеттім. Түнде-етіп келген — қазанның бір құлағын ұстап жүретін ауыл елсенділерінің бірі екен.

— Шаймерден, ояусың ба? Құдай берді, — деді әлгі ісі жайғасып болмай жатып.

— Иә?..

— Албар күзетшісімен келісіп келіп отырмын. Ертен түнде бір арба бидайды артып алып шық та, ағаш арасына апарып тық. Құдай жазса, екеуміздің келер көктемге дейін мұртымызды балта шаппайды.

— Мұртымызды балта шаппайды дегенде...— деп тоқталды әкем. Әлде ұйқысын аша алмай отыр ма, әлде ойда жоқта тап болайын деп тұрған олжадан бас тартқысы келгені ме, әйтеуір жауабы ықылассыз, салғырт.

Соны аңғарған ана белсенді:

— Ау, саған не болған? Қабырғанды бидай тіреп тұрған жоқ еді ғой...— деп реніш білдірді.

— Тірегенді айтасың, енді бір жұмадан кейін мына екі бала не жейді? Соны ойласам, аркам мұздайды тіпті,— деді әкем ағынан жарылып.

Бір жұмадан кейінгі мүшкіл халімді ойлаймын ба, әйтеуір, ұйқым шайдай ашылды. Бірақ қозғалған жоқпын.

— Енді неге күмілжисің. Ағайын болған соң, сол жайыңды ойлап келіп отырмын ғой. Басқаға баруды білмейді дейсің бе?

— Қайдам... біреу-міреу сезіп қалып жүрсе...— деп жалтарды әкем тағы да.

Белсенді кейістік білдірді.

— Ой, жоқтан қорқады екенсің. Сөзсе не істейді? Ауылдағы милиция өзіміздің бала. Ұстап бермейді. Шынымды айтсам, оған шет жағасын сездіртіп те келіп отырмын. Мен білмеген болайын деді ол бала.

Әкем даусы енді орнығайын деді.

— Сотталып кетем деп қорқып отырғаным жоқ. Пәленшекендер дардай басымен бидай ұрлапты деген қаңқу сөзі жаман ғой. Одан да құрыған жақсы. Аштан өлмеспіз. Бір жөні болар. Мені қинама.

— Шының осы ма?

— Шыным осы. Өлімнен ұят күшті,— деп әкем үзілді-кесілді жауап берді.

Біздің үйдің сықырлауық есігі қаттырақ жабылды.

(Қазанның бір құлағын ұстаған бұл белсенді кейін, шынында да, колхоз құрылысын құрушылардың бірі болды. Ауылда есепшілік қызмет атқарды. Ұзақ жыл дүкен ұстағаны да бар. Сөзге ұста, жөн-жобаны білетін, сырттан біреу келсе, сол кісі деп келетін — ел адамы атанған кісі еді. 1955—56 жылдардың бірінде дүние салды. Аруақты мазаламайын, өзінен қалған нұсқалы балалары мен білікті немерелерінің бетіне шіркеу түсірмейін деген ниетпен атауды жөн көрмедім.)

Бұл күнде қайраты қайтып, қол тоқпақтай ғана кішкене шал болып шөгіп қалған, адалдығы мен тазалығы, бейнетқорлығы мен өтірік айтпайтындығынан басқа түк өнері жоқ, сексеннің төртеуіндегі менің әкем, міне, осындай кісі.

* * *

Осы көктемде біздің үйде семья тағдырын жаңа арнаға салған үлкен жаңалық туды. Біз Есмағи екеуміз шешелі болдық. Аты — Бейіс. Біздің үй осы кісінің қолына көшерде де әкемнің естілігін байқаймын. Ол кісі онға жақындап қалған мені, алты жастағы інім Есмағиды қасына отырғызды да:

— Міне, көрмейсің бе, үй болса азып барады. Маған колхоз жұмысы да олқы соқпас. Ал үй ішіндік отын-су, тамақ пісіру, кір-қондарынды жуу секілді шаруаны, сендер қарсы болмасаңдар, бір әйелге тапсырғым келеді, — деді. Және ол кісінің қақ-соқта жұмысы жоқ, момын, ісіне тыңғылықты, әрі біздерге дұрыс қарайтын, кеудемізден итеріп, кет әрі демейтін адам екенін ескертті.

Әкем бекер айтпапты. Сол жылғы көктемнен бастап отыз жыл бойына бар-жоқты, ыстық-суықты әкеммен бірге бөліскен, бізге ана орнына ана бола білген, әрі Еркебұлан атты іні тауып берген Бейіс, шынында да, сондай адам болып шықты. Біз, тегі, әке сөзіне қарсы болмасақ керек. Сол күннің ертеңіне көрпе-жастық, шымылдық, алаша, текемет, ыдыс-аяқ, самаурын секілді дүние артылған кішкене арба, кішкене үйіміздің алдына келіп тоқтады. Біз, сөйтіп, сордан құтылдық. Үйімізге тазалық, тәртіп келді. Бөлме іші ақталып, еден мен терезе шынылары жуылды. Әйнектерге қызыл ала сисадан шілтерлер ұсталды. Бұрын құрым жапқандай қарауытып тұратын қара пеш енді ақ шаңқай түрге түсті. Үй еңсесі көтеріліп, самаладай жарық болып жүре берді. Ең бастысы, Есмағи екеуміз көп айлар бойы уысымыздан шығып кеткен, зарықтырған алақан жылылығын сезіндік. Көйлегіміздің жағасы тазарды.

Бейіс көп сөйлемейтін, қойылған сұраққа «бар» немесе «жоқ» деп жауап беретін кісі. Бізді еркелететін еді, бетімізден сүйетін еді деп те айта алмаймын. Сырт көзге салқын да сабырлы. Бірақ жылылығы ішінде, жүрегінің тереңінде болатын. Бала жүрегі ол жылылықты әу баста-ақ аңғарған-ды.

...Бір ересек бала мені жығып салып, асығымды тартып алды. Бет-аузым қан-қан, жылап үйге келдім. Сондағы өгей шешемнің жағдайын көрсең. Мені жетектеп алды да, жаңағы баланың үйіне барды. Тентектің құлағын бұрап, шапалақпен тартып-тартып жіберді.

— Жетім деп, жоқтаушысы жоқ деп басынбақсыңдар ма?! Басындырмаймын. Бұдан былай әлімжеттік жасасаң тура сирағынды қырқамын,— деді. Содан кейін үйге келе жатып: «Ондай сойқанға жолағаныңның соңы осы болсын. Жылағаныңды көрмейін мен енді»,— деп маған ұрысты.

Өгей шешем қанша ұрысса да көңіліме алған жоқпын. Бала жүрегі тамыршы секілді. Жек көріп ұрсу бар, жақсы көріп ұрсу бар. Бірден айырады. Мен де солай. Кектенбеген, ренжімеген себебім, өгей болса да, Бейістің үлкен жүрегін, маған деген махаббатын, жанашырлығын сездім. Бейіс, құдды, өз анам секілді. Өз анам болып, жаны ашып ұрсып келе жатқандай болып кетті. Маған ана болған сол отыз жылдың ішінде өмірдің не тауқыметін тартпадық. Не қиындықты бастан кешірмедік. Қандай бір қиямет кезеңде де Бейіс бізге деген жаңағы бір ішкі жылылығынан айнып көрген емес. Арып-ашып таусылған, мойып жасыған күнін де көрмедім. Жаратылысында сондай нәзік, ашаң болса да, ауыртпалықтың бәрін әкеммен бірдей жүріп көтеріскен еді. Балапанына жемді құсып берер көгершіндей таршылық кезеңде өз сыбағасын аузынан жырып, бізге бергенін ұмыта алармын ба, сірә да.

Әлі есімде, сол жылы жаз ортасында біздің үй ішке көшті. Түменде біздің ағайындар бар. Соларды сағалап кеткен болсақ керек. «Пәлен жерде бақыр бар. Барсаң бақыр түгіл, сапты аяқ та жоқ» дегендей, ағайынсырап барған біздің онда да қарық болғанымыз шамалы. Бірақ бір жақсысы, әйтеуір жұмыс табылды. Әкем мен шешем, тағы бір елдес ағайындар қалың орман ішінен күрке қалқайтып, құрылыстық қарағай кесті. Ақысына не алатындарын білмеймін, әйтеуір, екі ай бойы қара көжеден басқа түк көргеніміз жоқ. Нан дегенің түсімізге де енбеген. Августің аяғында ол жақта қара бидай орылады. Қара бидайы орылып алынған сондай егістіктен масақ теріп, Бейістің нан пісіргені бар. Екі айдан бері нан сағынған Есмағи екеуміз төңіректен от басынан шықпаймыз. Таба жаппайдағы нан иісі бұрқырап біздің сілекейімізді шұбыртады.

Біз шайға бас қойдық. Бейіс буын бұрқыратып үстіңгі табаны көтерді де, қып-қызыл болып күреңіте піскен бір